

Opponensi vélemény

Balogh Balázs

A KÉTSZERES IMPÉRIUMVÁLTÁS ALULNÉZETBEN.

**Az 1940–1944-es időszak magyar–román konfliktusai, előzményei és hatásai
Kalotaszegen visszaemlékezések és a források tükrében c. MTA doktori értekezéséről**

A disszertáció hét fő fejezete és közel harminc alfejezete világosan kijelöli a tematikus, problémacentrikus közelítésmódot. Tematikusság és kronológikus tárgyalásmód jól illeszkedik egymáshoz. A főszöveg tételmondatai, leírásai, a források idézése, gyakran hosszú idézetekkel további értelmezési lehetőséget kínálnak az olvasónak. A forrásrészletek dőlt betűvel szedettek, ilyen módon a kortársi kontextus még szembetűnőbben elválik a szerzői beszédmódtól. A kutatás alapját képező történeti források körét részleteiben megismerhetjük, amelyek a magátulajdonú dokumentációtól a Bánffyhunyardon lévő Kalotaszegi Egyházmegye Esperesi Hivatalának 20. századi teljes archívumát, és a Kolozsvár Farkas utcai Erdélyi református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárának Kalotaszegre vonatkozó forrásait ölelte fel. Mindemellett a szerző a helyi lelkészi hivatalok iratait, valamint a sajtót is hasznosította. A szerzői, több szálú, résztvevői megfigyelés módszertanát és gyakorlatát mintaszerűen követhetjük nyomon. Ennek alapján még inkább megerősödött bennem az, hogy az interjúk gyűjtésnek igazából egy módszertani pillére van: a bizalom felépítése. A kérdésfelvetések, leírások, elemzések és az idézetek aránya indokolt. Abból kiindulva látom ezt így, hogy egy ennyire traumatikus eseménysorozat ábrázolásakor rendkívüli, azt is mondhatjuk, hogy a 'történeti igazságok' felderítése szempontjából 'perdöntő' jelentősége van a kortársi hivatalos és máshonnan származó információknak. Mindezek a részletek további elemzések számára eleve kiindulópontot és összehasonlítás lehetőséget jelentenek. Egy apróságot olvasói szempontból megemlítenék, a leírásokban az abszolút számokon túl sokkal célszerűbb az arányok közlése.

A fő kérdések alapvetően azt válaszolják meg, hogy a Trianon utáni időszakok etnikai konfliktusai, kiemelten meghatározó magyarellenessége, milyen módon hatott a kalotaszegi életvilágokra. Lényegében az állami erőszak intézményesített formáit ismerhetjük meg föld- és iskolapolitikában, a politikai kampányokban, és az élet egyéb területén. Külön is hangsúlyoznám azt, hogy olyan esetleírásokkal találkozhatunk, amelyek során az állam képviselői, hivatalnokai visszatérően ösztönözték, irányították a törvénytelen erőszak-alkalmazást. A konfliktusok vizsgálatait illetően ugyanakkor szeretném megemlíteni, hogy megfontolandó a fogalom kooperációval való együttes használata. Mindezt nem üres relativizálásnak tartom. Arra gondolok, hogy ebből a történeti elemzésből is kiderül, hogy a mindennapi gyakorlatokban kataklizmák esetén is találunk példákat kooperációkra.

Mielőtt néhány további szempontot megemlítenék, hangsúlyoznám, hogy több okból is tanulási folyamatként értelmeztem az opponensi munkámat. Ahogy Balogh Balázs egyértelműsíti a kutatói nézőpontját, úgy én is szeretném megvilágítani a közelítésmódomat. A múlt- és jelenbeli valóságok feltárása, elemzése és értelmezése során a legfontosabbnak a tudatos szemléletmódot, a kutatási kérdésnek is megfelelő nyelvhasználatot, a tömeges tapasztalattörténetek tükrében elvégzett konkrét forráselemzést gondolom. Mindig hangsúlyozva, hogy saját gondolatainkkal, véleményünkkel szemben is fennáll a történeti források vétőjoga. Több tekintetben erről is szól a disszertáció. A történeti források vétőjoga arra, a Reinhart Koselleck által klasszikus módon értelmezett kutatói alapértelmezésre utal, hogy a feltárt forrásaink nem biztos, hogy megmondják, hogy valami miként történt, de az biztos, hogy kizárják, hogy valami miképpen nem történhetett meg. Korábban újkori társadalomtörténettel, az utóbbi huszonöt évben pedig a szovjetizálás vidéktörténeti összefüggéseivel foglalkoztam. A társadalomtörténeti kutatói gondolkodás eleve feltételezi a más részdiszciplínáktól való kölcsönzést, legyen szó módszertanról, elméleti koncepcióról, vagy gyűjtési eredményről. A néprajzkutatási és antropológiai elemzések nyilvánvalóan nélkülözhetetlenek a parasztság- és vidéktörténetírás számára. Historiográfiai szempontból nagy hatásúnak gondolom, hogy külföldön az 1970-1980-as évektől a politika- és államtörténeti irányzatok számára egyre nagyobb kihívást jelentett az a szakmai álláspont, hogy nem falvakat, nem társadalmakat kutatunk, hanem falvakban és társadalmakban, tehát konkrét emberi együttélési formákban keressük az összefüggéseket. A lokális, regionális terek és idők hangsúlyosan a középpontba kerültek, hiszen a dolgok valójában mindig helyben történnek. Sajnos a 'történettudományban' máig indokolatlanul erős maradt a felülnézeti szemlélet, az alapvetően politikatörténeti leírás. Nem vált természetessé az, hogy egy hely, egy régió, egy

ország története az ott élők történeteit jelentik. Balogh Balázs korai munkáiban a résztvevői megfigyelés a Győr környéki Tápon folytatott kutatásában is természetes volt, annyira, hogy egy ideig ott lakott. Mostani disszertációja számomra egy több évtizedes megismerési folyamat, kooperáció olyan tudományos eredménye, amely elevenen bizonyítja, hogy mennyire fontos az, hogy 'közünk legyen' kutatásunk 'tárgyaihoz'. Ennek ellenkező példáit hosszan sorolhatnánk ismét a történetkutatás köréből, ahol többen éppen a tárgy idegenségét tartják a helyes megközelítés alapjának. Ha már ezt felvetettem, szeretném leszögezni, hogy a pszichohistóriában hangsúlyozott „fegyelmezett szubjektivitást” látom életszerű kutatói magatartásformának.

A disszertáció meglátásom szerint további értelmezések szempontjából is nagyon fontos hozzájárulás. Egyrészt szeretném kiemelni azt, hogy ez a társadalomnéprajzi, antropológiai elemzés közvetetten hozzászól az utóbbi időszakban manifesztálódott, magyarországi jelenkortörténet-írás vitáihoz. Minden ilyen műnek jelentősége van az MTA története szempontjából is. Évtizedek óta közről és távolról szemlélve, a külföldi historiográfiai helyzetképek tükrében is mondhatom, az (ál)viták igazából azt mutatják meg, hogy milyen negatív hatása lett az 1990 előtti fősodró, alapvetően szómágiára épülő jelenkortörténeti beszédmódnak, még pontosabban, a 'sikeres tabusításokkal' való tényleges szembenézés elmaradásának. Igényes hazai és külföldi fogalomtörténeti művek tükrében különösen szembetűnő a hátrányunk. Az utóbbi időszak, vidéktörténetet illető vitái, álvitái során konkrét esetekben mára odajutottunk, hogy szerzői és szerkesztői gyakorlattá vált alapvető emberi és szakmai normák negligálása, igénytelen kéziratok, igazolás nélküli 'kijelentés-halmazok' szakfolyóiratban, kötetekben való megjelentetése. Meglátásom szerint a fiatal kutatók számára kifejezetten káros, hogy privilegizált helyzetű szerzők karaktergyilkossági kísérleteket elkövetve, kortársi összefüggéseket és szakmai eredményeket kiiktatva, visszatérően nyilvánulnak meg szóban és írásban. Ugyanakkor, kicsit távolabbról szemlélve mindezt, ezen szövegeknek mégis van 'haszna': ha valakit érdekel a torzítások és hamisítások története, vagy meg akar ismerni egy bizonyos típusú gondolkodási horizontot, akkor dokumentáltan megtalálja ezek forrásait. Az itteni disszertációhoz is kötődő térben maradvá, példaként sorolhatnám a romániai, tehát román és magyar, valamint észak-amerikai társadalomkutatók műveit (így például Cosmin Budeancă, Constantin Iordachi, Sorin Radu, Gail Kligman, Katherine Verdery, Gagy József, Oláh Sándor), amelyek még élesebben tükrözik a fősodrónak tekintett itthoni jelenkortörténet-írás hiányait, sajátos válságát. Az előbbi kiváló szakmunkák szerzőinek sorában kifejezetten néprajzkutatókat itt most nem említettem, mertem már ezt

más helyen. Hogy mennyire nem célszerű szőnyeg alá söpörni a fent említetteket, arra nézve tanulságos jelzés érkezett a szovjetizált életvilágok nagy tekintélyű német történekutatójától, Stephen Merltől, aki egy recenzióban sorolta fel aggályait a magyarországi jelenkorkutatás dogmatikus szárnyát illetően.¹

A disszertáció szerzője joggal állítja középpontba a földindulások mintázatait. Ugyanakkor az itt közölteknek is van egy további értelmezési lehetősége. Az újabb alárendeltséget jelentő, a magyar etnikum fokozott térvesztését megcélzó földügyi gyakorlatot megismerve, meglátásom szerint nem indokolt földreformról beszélni. Messzire vezető kérdéskör ez, de azt megemlíteném, hogy a földhasználat, különösen a 20. században, miként válhatott a szűk források elosztásának az alapproblémájává. Érdekes azt is megfontolni, hogy ideális esetben a földpolitika és a gazdasági fejlődés milyen módon kapcsolódik össze.² A sajátos történeti tapasztalat az, hogy a mezőgazdasági föld és földtulajdon rendszerint alárendeltje lett az éppen zajló strukturális változásoknak, ahogy az a dél-kelet-európai földügyeket évtizedek óta kutató Dietmar Müller munkáiból is kiderül. Más részdiszciplínák szempontjait is érvényesítve, a történekutatóban fel lehetne tárni, hogy a politikai mítoszképzés részét képező „földreform” korabeli tartalmi jelentése nem felel meg egy reform kritériumainak. Egy valódi reform a hosszú távú gazdasági-társadalmi hatásokra figyelő és a jogi normákat biztosító intézményesültséget feltételez. A ’polgári demokratikus földreformnak’ általában két ismértét szokták megemlíteni. Az első a polgári értékminta szerint a magántulajdonosi helyzet jogilag rögzített, továbbá, a második ismértét szerint hosszú távú agrár- és földpolitikát követnek, amely a tulajdonos megélhetését garantálja. A román Sorin Radu alapvetően a kommunista agrárpolitikával foglalkozva, de egyben az 1945 előtti kérdésekre is utalva állapítja meg, hogy a földelkobzásokkal induló földosztás a Moszkvától függő kliens-pártok politikai fegyvere volt. Összegzésképpen azt állítja, hogy az ’agrárreformnak’ nem volt ideje pozitív hatások elérésére, hiszen az ilyen módon birtokhoz juttatott parasztságot a rövidesen meginduló kényszerkollektivizálási kampányban a földtől megfosztották.³ Mindez a problémafelvetés a disszertációban kifejtett kérdéskör, a diszkrimináció további következményeire is utal, amelyek

¹ Russian Peasant Studies, 2023, Vol. 8, No 3. 185-189.

² „[...] a föld, épen [sic!] korlátolt mennyiségénél fogva, mindig politikai hatalmat ad tulajdonosának, és pedig nagyobb, mint a tőke.” Ihrig Károly: Agrárgazdaságtan. I. A közgazdaság szerkezete. II. A nemzetgazdaság. III. Termelési politika. IV. Agrárpolitika. Budapest, Gergely R. Könyvkereskedés, 1941. 193.

³ Sorin Radu: Countryside and Communism in Eastern Europe: Perceptions, Attitudes, Propaganda – Problems, Interpretations and Perspectives. In Sorin Radu, Cosmin Budeancă (eds.): Countryside and Communism in Eastern Europe. Perceptions, Attitudes, Propaganda. LIT, (Mainzer Beiträge zur Geschichte Osteuropas. Jan Kusber (Hrsg.), Band 8), Wien, 2016.

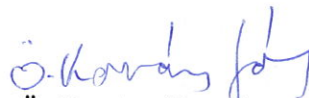
kifejtése érthetőn nem volt ezen mű célja. Ugyanakkor a hatáselemek a jelenkori visszaemlékezésekben rejtett vagy kinyilvánított módon ott vannak.

A tudományos magyarázatokban igen gyakran eltérő ember-, történelem- és társadalomképek vannak, amelyeket vakmerőség lenne összekeverni. Mindazonáltal megnevezhető három olyan – nyilván eléggé sematikus – alapforma, amelyek nagyrészt elfogadottak: a személyes vagy közvetlen, az intézményes és a strukturális erőszak, bár az utóbbi kettő megkülönböztetése nehéz. Az intézményes erőszak inkább azokra az alávetettségi helyzetekre vonatkozik, amelyeket fizikai szankciókkal is megerősítenek. A strukturális erőszak kategóriáját leginkább a társadalmi viszonyok (például szegénység) miatt keletkező károsodásra értik. Egyébként az előbbi, legtágabb értelmű megközelítésben a történeti antropológusok minden olyan elkerülhető támadást erőszaknak tekintenek, amely az alapvető emberi szükségletek ellen irányul. A disszertációban olvasható, egyéni és kollektív traumákat okozó esetek besorolhatók a fent említett modellbe. Trianontól kezdődően, a második világháború alatti kétszeres impériumváltáson, a romániai kommunista diktatúra kialakításán át, a kényszerkollektivizálásig, a rezsimösszeomlásig sorsfordító társadalomtörténeti események történtek a mindinkább felbomlasztott, felbomló kalotaszegi identitásrégióban. Ezen sorsfordulatoknak alapvetően három tényezője volt meghatározó: traumatikus, nagy társadalmi tömböt érintett, és hosszú távú, struktúraváltoztató jelentősége lett. A Balogh Balázs által leírt, közel száz évet átfogó, mintegy ötszáz interjúra és írott forrásokra támaszkodó kutatása, még pontosabban az elfojtott emlékezet, az állami és öntabusítás rétegeinek feltárása is az előbb említett tényezők máig ható jelentőségét igazolja. Az utóbb hatásokban különösen szembetűnő az anómikus állapotok mintázatainak leírása.

Ugyanakkor a szerzői érdeklődés középpontjában hasonló súlyú volt az egyéni és kollektív válaszok, a mindennapi alkalmazkodó ellenállási formák elemzése. Mindennek a kérdéskörnek van egy olyan olvasata is, hogy amit Kalotaszegen látunk, az több tekintetben hasonlítható a történelemben már számos alkalommal megtörtént, most is történő belső gyarmatosítás folyamataihoz. Azért is gondolom kiemelkedő feltárásának és elemzésnek ezt a művet, mert egyrészt tudatosan felvállalja a tudományos kutatások morális szempontjait és a jelenségeket azok teljességében megismerve von le következtetéseket. A dolgok néven nevezése, a különböző szempontból keletkezett narratívák kifejtése, a történetek szereplőinek egyoldalú megnyilvánulásai, traumatizált helyzetek bármelyik etnikum 'oldalán' való bemutatása önmagában is hitelesíti a kutatómunkát.

Balogh Balázs több évtizedes kutatómunkájának egyik eredményét jelentő disszertációja maximálisan alkalmas a nyilvános vitára és indokolt az MTA doktora cím megítélése.

Gödöllő, 2025. április 29.

Ö. Kovács József

az MTA doktora, egyetemi tanár